

Munkában a misszió

A korai iszmá'ili misszió hittérítő tevékenységének jellemzői

Hajnal István

Bevezetés

Az iszmá'ilik (iszmáiliták) mint önálló síita közösség létrejött a 2/8.¹ század második felére nyúlik vissza. Tetterős, titkos, forradalmi szervezetük, az „Isten által az igaz úton vezetett misszió” ügynökök (*da'í*) hálózatán keresztül rendkívül hatékony szervező tevékenységet fejtett ki, és hamarosan példátlan sikereket ért el a korabeli muszlim világban. A mozgalom néhány évtized alatt Délnyugat-Perzsiából és Dél-Irakkól kiindulva az Abbászida Kalifátus (132/750–656/1258) különböző területeire áterjedt, így többek között Jemen, Bahrain, Szíria, Transzoxánia, majd pedig Észak-Afrika vidékére, ahol a közösség élén megjelent iszmá'ili imám végül új, síita kalifátust alapított, és elindította történelmi útjára a Fátimida-dinasztiát (297/909–567/ 1171).²

A misszió (*da'wa*) elterjesztésének főbb időpontjai a hagyományok szerint a következők voltak: 261/875 és 264/878 között Hamdán Qarmat és fivére, 'Abdán megtérítésével megalapították az iraki gyülekezetet. 268/882-ben a kúfai Ibn Hausab misszionárius letelepedett Adenben, s mintegy két évvel később innen utazott az első misszionárius Indiába, Szindbe. 280/893-ban Abú 'Abdalláh as-Sí'í misszionárius Jemenből érkezett meg a távoli Ifríqiyába, 286/899-ben pedig Abú Sza'íd al-Dzsannábi misszionárius Irakkól ment Kelet-Arábia part menti régiójába, a bahraini al-Qatífba.³ Mintegy negyedszázad alatt az iszmá'ili misszió titkos gyülekezetek egész hálózatát hozta létre, amely a Kaszpi-tengertől Jemenig, az Industól Észak-Afrikáig (Maghrib) terjedt. A mozgalom főhadiszállásán, a szíriai Szalamijjában, ismeretlenül és észrevétlenül élt a „Nagymester”, aki a propagandát a misszionáriusok révén irányította.

A beavatottnak e Szalamijjában élő férfiú a rejtőző Mahdí létezésének eleven „bizonyítéka” volt. Úgy vélték, csak ő áll kapcsolatban a Mahdíval. A „huddza” volt a titkos szervezet „Nagymesterének” hivatalos titulusa, ő volt Muhammad ibn Iszmá'íl (a rejtőző imám) megbízottja. A „bizonyság” Szalamijjából irányította hálózatát, ügynököket küldött szét az iszlám világ minden részébe, s önmagát kereske-

¹ A dátumoknál az első szám a muszlim, a második a keresztény időszámítás szerintit jelzi.

² A korai *ismá'ilikre* vonatkozó alapismereteket lásd H. HALM: *Das Reich des Mahdi*. München 1991; UÖ: *Die Kalifen von Kairo*. München 2003; F. DAFTARY: *The Ismā'īlīs*. Cambridge 1990, 91–144.

³ Lásd W. MADELUNG: „Ismā'īliyya”, in *Encyclopedia Islamica*. 2. kiad. [a továbbiakban: *EI*] IV 198–203; UÖ: „Ḳarmaṭī”, in *EI* IV 660–665. Vö. H. HALM: „Methoden und Formen der frühesten ismā'ilitischen *da'wa*”, in H. R. ROEMER — A. NORTH (szerk.): *Studien zur Geschichte und Kultur des Vorderen Orients*. Leiden 1981. 123.

dőnek álcázva utazgatott, hogy a titkos gyülekezeteket meglátogassa. A „beszervezés” konspiratív körülmények között zajlott, és kimerítette a felségsértés tényét, hiszen kifejezett célja a síták által illegitimnek tekintett rendszer, a szunnita Abbászida Kalifátus megdöntése volt. A misszió ennek megfelelően mindenekelőtt az iszlám világ peremvidékein indult meg, az olyan távollévő területeken és szociális közegekben, melyeket a központi hatalom egyáltalán nem tudott ellenőrizni, s amelyek idegenek voltak az uralkodó arab-muszlim arisztokrácia számára, és igencsak ellenségesen álltak vele szemben.

Feltűnő, hogy a misszió konspiratív tevékenysége erősen decentralizált volt. A központi főhadiszállás biztonsági okokból sohasem volt ismert a nyilvánosságnak, Szalamijja közvetlen környékén pedig szemmel láthatóan nem fejtettek ki propagandát. A legközelebbi két missziós terület a Szíriai-sivatag, pontosabban a Palmíra környéki tevehajcsár beduinok legelőterülete, valamint a Ma'arrat an-Nu'mántól nyugatra fekvő Dzsabal asz-Szummaq dombvidéke volt, amelyek Szalamijjától mintegy 80 km távolságra esnek.⁴ Kúfa szawádjának közösségeit a Dajlam-beli Táliqánból, az Öbölvidék és Jemen közösségeit Irakból, a közép-arábiai és a Szind-beli gyülekezeteket pedig Jemenből irányították. A hálózat fontos csomópontja volt az egyiptomi Fuztát (a régi Kairó) városa. Bár ott jelentős iszmá'ili közösségek nem alakultak ki, Szalamijja és Jemen, valamint Észak-Afrika között a kapcsolatokat az ottani misszióvezetőn keresztül tartották fenn.

A misszionáriusok főként aszketikus tanítómester alakjában történő megjelenése különösen a vidéki területeken, így Kúfa szawádjában, Jemenben, vagy a Szíriai-sivatag beduinjai, illetve a Kutáma berberék körében Észak-Afrikában keltett kedvező benyomást. A városokban a misszionáriusok következetesen kereskedők vagy kézművesek álcájában léptek fel és tevékenykedtek.⁵ Ibn Hausab, a Jemenbe érkezett misszionárius gyapotkereskedőként telepedett le Adenben és akként teremtett kapcsolatokat a távoli Indiával, Szinddel. Abú Sza'id al-Dzsannábí, a Bahrainba küldött misszionárius pedig al-Qatífból gabonakereskedőként működött.

Bevett szokás volt az iszmá'ili propagandisták körében a zarándokhelyeken történő tevékenykedés, minthogy ezekben észrevétlenül teremthettek kapcsolatot az egész iszlám világból összesereglett, jámbor hívekkel. Ibn Hausab és társa, 'Alí ibn al-Fadl Kúfából Mekkába utazván gyűjtötte össze előzetes ismereteit Jemen belső helyzetéről a későbbi ottani missziós munkához.⁶ 'Abdalláh as-Sí'í misszionáriust ugyancsak Mekkába küldték, s ott sikerült megismerkednie az észak-afrikai Kutáma törzsből

⁴ Ahū Muḥsin [372/983 után írt] közlése, megőrizte IBN AD-DAWĀDĀRĪ (ed. Š. al-Munaġġid): *Kanz ad-durar wa ġāmi'al-ġurar*. Kairo — Wiesbaden 1961. VI 96. A Szíriai-sivatag beduinjai körében folytatott korai iszmá'ili missziós tevékenységről lásd H. HALM „Die Söhne Zikrawaihs und das erste fatimidische Kalifat [290/903]”, *Die Welt des Orients* X (1979) 30–53.

⁵ Lásd AṬ-ṬABARĪ (ed. M. A. Ibrāhīm): *Tārīḥ ar-rusul wal-muluk*. Kairó 1979. X 23, 11–12; AL-QĀDĪ AN-NU'MĀN (ed. F. Dašrāwī): *Ifītāḥ ad-da'wa*. Tunisz 1975. 15–16; IBN AD-DAWĀDĀRĪ (4. jz.) VI/55. HALM (3. jz.) 125–126.

⁶ AN-NU'MĀN (5. jz.) 13–14.

való berber zarándokokkal, s ekképpen értesülhetett a távoli Ifríqiyá kedvező lehetőségeiről a misszióalapításhoz.⁷ Ugyanakkor az iszmá'ili ügynökök és futárok számára mindenkor a zarándokkaravánok, valamint a kereskedőkaravánok ismeretlenségében történő utazás volt a legbiztonságosabb.

A 3/9. századi iszmá'ili mozgalom propagandája a sokféle háttérű és hátrányos helyzetű népesség számára a legtöbbet ígérő tanítás volt, mivel ideológiájában a központi gondolat a Mahdí (*Qá'im*) közeli feltűnéséhez kapcsolódó várakozás volt, aki eljövetelével majd megteremti az igazság uralmát a világon.⁸

Az utolsó általánosan elismert imámita síita vezető, a 11. imám 260/874-ben hunyt el. Az a nézet, hogy egy 12. rejtőző imám is létezik, még nem volt szilárd meggyőződése a síita többségnek, és sokakban kétség is támadt felőle. A sí'a ekképpen súlyos megpróbáltatáson ment keresztül: a politikai tétlenség feletti reményvesztettség, a 12. imám állítólagos rejtőzését illető kétségek, a Mahdí visszatérésének késlekedése miatti csüggedtség, a síita közösségek cselekvésképtelensége és szétforgácsoltsága — mindez elbizonytalanította a síitákat, és az iszmá'ili misszió javára szolgált. Nem volt tehát véletlen, hogy a propagandisták a Mahdíért folytatott új propagandájukkal mindenekelőtt Irak és Irán síita közösségeit vették célba.⁹

A missziós területek (Irán, Irak, az Öböl-vidék, Jemen, Észak-Afrika)

A mozgalom első missziós területe a Kaszpi-tengertől délre fekvő Dajlam hegyvidéke volt. Az innen származó katonák, akik a 3/9. és 4/10. században az iszlám világ zsoldosai voltak, jelentős mértékben hozzájárultak a misszió elterjesztéséhez. A nagyvárosokbeli kaszárnyáik gyakran voltak az „igaz vallás” titkos központjai és az iszmá'ili ügynökök támaszpontjai.¹⁰ A második missziós terület Irak volt, pontosabban a Kúfát környező, Eufrátesz menti mezőgazdasági terület, a „fekete föld” (*szawád*), ahogyan a megművelt, öntözött vidéket a vörös sivatagtól megkülönböztetve nevezték. Bár Kúfa városa kezdetektől fogva a sí'a bölcsője volt, mint tartományi székhely veszélyesnek bizonyult a szervezkedéshez. Ezért a propagandisták az Eufrátesztől keletre fekvő, Babilon romjai körül lévő falvakba mentek, ahol ebben az időben a földművesek még az arámi nyelvet, azaz a nabateust beszélték, és iszlámhitük meglehetősen felszínes lehetett.

⁷ AN-NU'MĀN (5. jz.) 30–31.

⁸ A Próféta családjából (*ahl al-bait*) való Mahdí eljöveteléhez fűződő messianisztikus várakozások alapvető hitelv voltak nem csupán a radikális sí'a, hanem az imámita síiták, azaz a későbbi „tizenkettesek” (*itnā'ašariyya*) és az iszmá'ilik körében is. Lásd, W. MADELUNG: „al-Mahdí”, in *EI* V 230–238. A korai iszmá'ili doktrínáról lásd, F. DAFTARY (ford. Hajnal István): *Az iszmá'iliták rövid története*. Budapest 2006. 64–71; W. MADELUNG: *Religious Trends in Early Islamic Iran*. Albany 1988. 93–100.

⁹ Vö. HALM (3. jz.) 131; I. K. POONAWALA: „The Beginning of the Isma'ili *da'wa*”, in F. DAFTARY — J. W. MERI (eds.): *Culture and Memory in the Medieval Islam*. London 2003. 341–342.

¹⁰ V. KLEMM: *Die Mission des fatimiden Agenten al-Mu'ayyad fi d-Din in Širāz*. Frankfurt 1989. 140.

At-Tabarí (h. 310/923) bagdadi krónikáirónál olvasható egy iszmá'ili propagátornak 294/907-ben a bagdadi hatóságok előtt tett vallomása,¹¹ miszerint az első toborzó Khúzisztánból érkezett ide, és a Babilon körüli (a mai al-Hilla melletti) falvak egyikében telepedett le. Szállást egy szatócs házában talált, létfenntartását napszámoként, a betakarított datolyatermés őrzésével biztosította. Emellett céltudatosan hirdette tanításait a parasztnak. Egy napon betegen és tehetetlenül hevert az út mentén, s egy Karmíta (*Qarmat*) nevű fuvaros rátalált, felrakta őt a szekere, házába vitte, és felépüléséig ápolta. A propagandista a fuvaros házában maradt, hirdetni kezdte tanításait ebben a faluban is. Mindenkitől, akit beavatott hitének titkaiba, egy-egy dinárt szedett be, amelyről azt mondta, hogy azt a rejtőző imámnak, a Mahdínak teszi félre. Közössége hamarosan oly népes lett, hogy tizenkét „előljárót” (*naqíb*) kellett beiktatnia, akiknek ezt mondta: „Olyanok vagytok, mint Jézus tanítványai!”

Ezt a legrégebbi beszámolót főbb vonásaiban megerősítik azok az értesülések, melyeket a kúfai Ibn Rizám szunnita hitvitázó szerzett iszmá'ili informátoraitól a IV/X. század első felében.¹² Ebben a tudósításban is az úton találkozott a fuvaros az iszmá'ili propagandistával, aki az útirány felől érdeklődött, majd kettesben haladtak tovább, és szóba elegyedtek egymással. A beszélgetésüket felidéző dialógus hasonlóságot mutat más iszmá'ili szövegekben hagyományozott beszervező beszélgetésekkel és propagandatörténetekkel. Módszereiben is azonosságot találunk, ami bizonyára nem véletlen, és feltehetően a misszió tényleges gyakorlatát tükrözi. Halm szerint ez mindenekelőtt a félig sejtetés, a hatásos megszakítás, a rejtelmes elhallgatás technikájában nyilvánul meg, ami részben felkelti a megszólított kíváncsiságát, részben pedig beavatottá teszi őt, ugyanakkor újabb kérdésekre készíti, s további felfedezésekre csábítja.¹³

E tudósítás szerint

al-Huszain al-Ahwázit toborzóként küldték Kúfa szawádjába. Amikor ő odament, útját egy Qum Bahrárnévű falu felé vette. Útközben találkozott egy Hamdán ibn al-As'ath nevű emberrel, akit Qarmat néven ismertek, minthogy alacsony termetű volt, rövid lábai voltak, és apró léptekkel járt. Emiatt illeték őt a Qarmat névvel. Vele volt egy ökör, amelyen terhet szállított. Al-Huszain al-Ahwázi megkérdezte tőle:

— Melyik út vezet Qum Bahrámba?

— Ez az én falum — válaszolta Qarmat. — Én is oda megyek.

Együtt haladtak tovább. Miután egy kis ideig mentek, Hamdán azt mondta neki:

— Azt gondolom, hosszú út [van mögöttem], minthogy kimerültnek [látszol], ülj hát fel az ökrömré!

Al-Huszain így válaszolt:

¹¹ AT-ṬABARĪ (5. jz.) X/23–25.

¹² A „karmita” kifejezés AT-ṬABARĪ (5. jz.) X/24, 7 szerint ’vörös szemű’-t jelent. A *qarmat* név magyarzatát lásd IBN AD-DAWĀDĀRĪ (4. jz.) VI/44, 7 megjegyzésében. A *qarmatōye* becézett alakot használja AN-NAWBAḤṬĪ (szerk. H. Ritter): *Firaq aš-Ši'a*. Lipcse 1934. 61, 7; AL-QUMMĪ (szerk. M. Ğ. Maškūr): *al-Maqālāt wal-firaq*. Teherán 1963. 83, 12; és NIẒĀM AL-MULK (szerk. H. Darke): *Siyāsatnāma*. London 1978². 184, 2; Vö. W. MADELUNG: „Hamdān Qarmat”, in *EI* III 123–124.

¹³ HALM (3. jz.) 130; UŐ (2. jz.) 35–36.

— Nem kaptam rá meghatalmazást, hogy ezt tegyem.
 — Úgy beszélsz, mintha olyan parancsra cselekednél, amit valaki más adott neked!
 — Így is van.
 — Ki az, aki megparancsolta neked, mit tegyél és mit ne tegy?
 — Ő, aki fejedelmként uralkodik feletted és felettem, s akinek [hatalmába] az evilág és a túlvilág egyaránt tartozik.

Hamdán Qarmat meglepődött, majd elgondolkozva al-Huszain felé fordult, s rátekintett. Azután ezt mondta:

— Ide figyelj! Senki más nem uralja e világot és a túlvilágot, csak az Isten!

— Csakugyan, és Isten annak adja birodalmát, akinek ő akarja!

Hamdán Qarmat tovább kérdezősködött:

— Mit akarsz abban a faluban, amely felől engem kérdeztél?

A másik azt felelte:

— Egy zsákot bíztak reám, amelyben Isten titkának a tudása található. Meghagyták nekem, hogy annak a falunak a lakóit gyógyítsam meg, tegyem őket gazdaggá, üdvözítsem őket, s a világ uralmát ragadjam ki azok keze közül, akik most birtokolják, s juttassam hatalomra amazokat!

S [a misszionárius] elkezdte toborzó [munkáját], és a szemfényvesztést, midőn látta, hogy Qarmat figyelmesen hallgatja őt. Végül Qarmat azt mondta neki:

— Ide figyelj! Az Istenre kérlek, nem bízhatnál rám valamit abból a hatalmas tudásból és megmentenél engem, s az Isten pedig téged?

— Addig nem, míg meg nem mosakodtál, s meg nem tisztítottad magad és nem vettem tőled fogadalmat és esküt, amint az Isten vette azt prófétáitól és küldötteitől. Utána majd közlöm veled azt, ami hasznodra lesz.

Mikor ők ketten egy kanálishoz értek, Qarmat megmosdott benne, és közben a másikat kérlelte, míg az feleskette őt. Qarmat aztán arra biztatta a misszionáriust, hogy lakjék a házában és családtagjait is avassa be, s így is történt. Hamdán Qarmat és sógora, 'Abdán a Mahdí ügyének legbuzgóbb hívei lettek. A misszionárius letelepedett Qum Bahrám faluban, megélhetését szabóként és a leszedett datolya őreként biztosította. A falubeliek egymással versengtek abban, hogy esténként ki fogadja be otthonába a Mahdí küldöttét. Miután ő elhunyt, Hamdán Qarmat lett az utóda.¹⁴

A harmadik missziós terület, az Öböl-vidék iszmá'ili vagy qarmati közössége létrejöttéről Ibn Rizám tudósítása révén ugyancsak jól tájékozódhatunk.¹⁵ A bahraini misszió később, az iszmá'ili mozgalomban 286/899-ben bekövetkezett szakadás után különös jelentőségre tett szert.

A negyedik missziós terület, Irán, Irak és az Öböl-vidék mellett, Jemen volt. Az a misszionárius, aki a napjainkban is létező jemeni iszmá'ili közösséget megalapította, szintén Irakból érkezett oda: Ibn Hausab volt, és Kúfa szawádjából származott.

¹⁴ Aḥū Muḥsin közlése: IBN AD-DAWĀDĀRĪ (4. jz.) VI/44–46; AN-NUWĀIRĪ (szerk. M. al-Ḥinī): *Nihāyat al-arab fī funūn al-adab*. Kairó 1984. XXV/189–191. A forrás Ibn Rizām, miként azt az összefoglalás mutatja: IBN AN-NADĪM (szerk. R. Tağaddud): *Kitāb al-Fihrist*. Teherán 1971. 238, 17–21.

¹⁵ Aḥū Muḥsin (aki Ibn Rizāmot személyesen ismerte) közlése: IBN AD-DAWĀDĀRĪ (4. jz.) VI/55–62; IBN ḤĀUQAL (szerk. J. H. Kramers): *Šūrat al-arḍ*. Leiden 1938. 295; 'ABD AL-ĠABBĀR AL-HAMADĀNĪ (szerk. 'A. 'Uṭmān): *Tatbīt dalā'il an-nubuwwa*. Bejrút 1966. II/378; NIẒĀM AL-MULK (12. jz.) 195. A bahraini iszmá'ili közösség korai történetéről lásd HAJNAL István: *A qarmatīk története Bahrainban (273/886–470/1078)*. Budapest 2012. 56–88.

Önmaga le is írta jemeni misszióját az életrajzában, ami az iszmá'ili misszió történetének egyik legfontosabb forrása.¹⁶ Ibn Hausab a saját missziójának története mellett azt is elmondja, hogy későbbi társa, a másik misszionárius, 'Alí ibn al-Fadl, aki egy jemeni zarándokkaravánnal 226/880-ban teljesítette a mekkai zarándoklatot, miként utazott tovább törzsének néhány tagjával együtt Irakba, hogy ott a legjelentősebb síita szentélyt, a mártír al-Huszain imám sírját Kerbalában (Karbálá') felkeresse.¹⁷ A síiták, miként már korábban is, az egész muszlim világból áradtak ide, hogy meggyászzolják a sí'a legnagyobb mártírját. A karbalá'i kegyhely természetesen gazdag „vadászterület” volt az iszmá'ili szervezőknek. A misszionáriusok a kedvező alkalomra várva rendszerint itt leselkedtek a síita zarándokokra, hogy megkörményekezék őket.¹⁸

Ibn al-Hausabot és társát, 'Alí ibn al-Fadlt az iszmá'ili misszióhoz történt megtéréséhez al-Huszain imám emlékezetének mélységes átélése vezette, ami nem csupán a síita hívő hűségének mértékét határozta meg, hanem őt az új misszió oldalára is állította, s később misszionáriussá is tette.¹⁹ Amint az ifjú jemeni zarándok al-Huszain sírjánál buzgón a gyász érzéseibe merült, egy misszionárius észrevette őt.

'Alí ibn al-Fadl sírt és zokogott, al-Huszain dicső elnevezéseit sorolgatta, és erényeit magasztalta. Az egyik toborzó nap mint nap figyelemmel kísérte őt e cselekedetében, s mikor látta komolyságát és buzgalmát, félrevonta őt, nyíltan kezdett vele beszélgetni, és felfedett neki egy keveset a titkos tudásból (*'ilm*). Néhány kérdést is feltett neki. 'Alí ibn al-Fadl hozzá szegődött, és kitartóan tudakozódott szándéka iránt. Egy napon beszélgetés közben a férfi azt kérdezte tőle:

— Ha annak idejében éltél volna, aki e sírban fekszik, s aki felett oly sokat könnyezel, és ki nek Urát te oly sokat dicsőíted, ha akkor éltél volna, és látod őt, mit tettél volna az ő ügye érdekében?

[Az ifjú] azt válaszolta:

— Az Istenre [esküszöm], hogy alázatosan meghajolnék előtte, és megcsókolnám a földet, amelyen ő járt. Gyönyörködnék dicsőségében és ragyogásában. S ha tanúja lennék az ő pusztulásának, én lennék az első, aki engedné magát [szúrás által] leteríteni a színe előtt.

— De mert ez neked többé már nem lehetséges — mondta a másik —, hát most mit tennél?

— Nem látod, mennyire szenvedek a szomorúságtól miatta, és gyászolom őt?

A misszionárius azt mondta:

— Minthogy neki már vége van, nem gondolod-e, hogy Isten véget vetett az ő ügyének? És halálával megfosztotta az emberiséget az ő [élő] bizonyítékától (*buddzsa*)?

— Semmiképpen [sem]! De mit jelentsen ez nekem?

A férfi hallgatott. 'Alí ibn al-Fadl unszolta és kérlelte őt:

¹⁶ Megőrizte AN-NU'MĀN (5. jz.) 1–26, 30–43; angol fordításban lásd H. Haji (ford.): *Founding the Fatimid State*. London 2006. 19–41, 45–48. A korai iszmá'ili misszióról Jemenben lásd H. HALM: „Die *Sirat Ibn Hausab*: Die Ismailitische *da'wa* im Jemen und die Fatimiden”, *Die Welt des Orients* XII (1981) 107–135.

¹⁷ A Próféta mártír unokájának emlékét a sí'a több mint ezer éven át életben tartotta, tragikus eseményeit újra meg újra felidézte, és a hívek lelkébe véste az évenkénti muharram hó 10-i megemlékezések során. Lásd M. AYYOUB: *Redemptive Suffering in Islam*. Hága 1978.

¹⁸ HALM (3. jz.) 129.

¹⁹ Vö. POONAWALA (9. jz.) 343.

— Az Istenért, te nem tetted volna ezt a célzást, ha neki nem volna valamiféle „bizonyítéka” nálad. Vigyél el hozzá!

S a sarkában volt, a férfi pedig szabadulni igyekezett tőle, s míg ő kitartóan beszélt hozzá, a férfi magába zárkózott. Végül eljött az ideje, és társai útra keltek. Ő elbúcsúzott tőlük, adott nekik egy levelet a családja számára, és ott maradt. Azután midőn a misszionárius is a hazautazáshoz készülődött, ‘Alí kész volt őt követni. A férfi megkérdezte tőle:

— Hová akarsz menni?

Ő pedig ezt válaszolta:

— Veled akarok menni! Istenre [mondom], nem akarlak téged addig elhagyni, míg meg nem mutatod nekem az utat ahhoz, akire céloztál.

Így aztán vele ment.²⁰

A misszió központjában, az iraki Kalwádhában az ifjúnak egy másik próbatételt kellett kiállnia. Negyven napig egyedül hagyták egy mecsetben, s közben a misszionáriusok titokban figyelték őt. Az állhatatosság e vizsgája után felesküdt, s megengedték, hogy láthassa mesterét, Hamdán Qarmatot. A jemeni ifjú megnyerése a misszió új távlatokat nyitott. A kúfai Ibn Hausabot, akit már korábban beavattak, szemelték ki arra, hogy ‘Alí ibn al-Fadllal Jemenbe menjen, és ott új gyülekezetet alapítson.²¹

Ibn Hausab önéletrajzában elmondja, hogy mesterétől egy könyvet kapott, s az egy jótanáccsal bocsátotta el őt:

Ha összetalálkozol valakivel, aki az érvelésben kitanultabb nálad, húzódj vissza tőle, és fordulj a titokhoz (*bátin*) [...] Egyszerűen hagyd abba a társalgást, és add értésére, hogy a válasz mögött, amelyet elmondani kívánsz, még valami titokzatos rejtőzik, amit nem közölhetsz, s addig kell titkolnod előtte, míg a helyénvaló érv vele szemben a rendelkezésedre nem áll.²²

A kapcsolatot először Jemenből teremtették meg Észak-Afrikával, ahol aztán a misszió a legjelentősebb győzelmét ünnepelhette. Az a férfi, aki a Mahdí birodalmát létrehozta, Kúfából származott, Abú ‘Abdalláh al-Huszain volt a neve, és „a síita” utónévvel illették. Abú ‘Abdalláhot és fivérét, a nála alig egy évvel idősebb Abú l-‘Abbászt egy Abú ‘Alí nevű toborzó szervezte be Kúfában, aki a szomszédságukban lakott. Amikor Abú ‘Alí áthelyezte tevékenységének területét Egyiptomba, mindkét fivér engedélyt kapott, hogy őt elkísérje oda.²³ Az idősebb fivér, Abú l-‘Abbász ezt követően futárszolgálatot teljesített Egyiptom és a szalamijjai központ között, az ifjabb fivért, Abú ‘Abdalláhot pedig Jemenbe küldték, hogy Ibn Hausab oldalán ott bizonyíthassa elkötelezettségét. Az Abú ‘Abdalláh as-Sí’í kalandos pályafutásáról és látványos felemelkedéséről szóló beszámoló valószínűleg saját életrajzából ered, amint az Ibn Hausab esetében is a saját leírásában maradt ránk.²⁴

²⁰ AN-NU‘MĀN (5. jz.) 9,10–10,12.

²¹ A két misszionárius beszerzésének részleteit lásd HALM (2. jz.) 38–42.

²² AN-NU‘MĀN (5. jz.) 11–12,9; Vö. HALM (3. jz.) 131; UŐ (2. jz.) 42.

²³ MUĤAMMAD AL-YAMĀNĪ (szerk. W. Ivanow): „Sīrat Ġa‘far al-ĥāġib”, *Bulletin of the Faculty of Arts, University of Egypt* IV/2 (1936) 121, 15–28.

²⁴ An-Nu‘mān írásának zöme e misszionárius életrajza, bár erre közvetlen említés sehol sem történik, minthogy később kegyvesztett lett a fátimida udvarban. Közléseiből kitűnik, hogy Abú ‘Abd-

278/892 májusában Abú 'Abdalláh Egyiptomból Mekkába ment a zarándoklatra, onnan pedig a hazafelé tartó jemeni zarándokokkal tovább utazott Jemenbe. Alig egy évet töltött Ibn Hausab mellett, aki a tanítómestere lett. Már a következő évben, 279/893. február végén újra útnak indult a zarándokkaravánnal Mekkába, ahonnan Egyiptomba szándékozott visszatérni.²⁵ Ibn Hausab adott mellé egy társat, akinek kíséernie és segítenie kellett őt úgy, ahogyan az a misszionáriusoknál szokásban volt, miként hajdanában 'Alí ibn al-Fadl kísérte Ibn Hausabot, hogy semmi baj ne történjék vele, és legyen vele valaki, aki őt szükség esetén helyettesítheti, amíg a további utasítások a központból megérkeznek. A zarándoklati szertartások során, a Mekka melletti Minában a két misszionárius felfedezte az Ifríqiyá-beli Constantine vidékéről származó Kutáma törzs berber zarándokait, akik között sí'ták is voltak.²⁶ Abú 'Abdalláh beszédbe elegyedett velük, majd együtt utaztak Mekkából Egyiptomba, és a misszionáriusnak sikerült a berberök bizalmát és elismerését megszereznie. A zarándokokkal folytatott párbeszédet maga Abú 'Abdalláh idézhette fel újra emlékezetből, s az elbeszélés hitelesen adja vissza azokat az alapelveket, melyek szerint a jövendő missziós területet kiválasztották:

A beszélgetés folyamán Abú 'Abdalláh folyamatosan kérdezgette őket a földjükről és azokról a viszonyokról, amelyek között népük él. Azokból a dolgokból, melyeket elmondtak neki, a misszionárius láthatta, hogy a vidék kedvező a terveinek. Többek között azt kérdezte meg tőlük:

— Miként engedelmeskedtek hát a hatóságnak (*szultán*), és hogyan rendelkezik felettetek?

Ők ezt válaszolták:

— A mi engedelmességünk és a kormányzás kimerül abban, hogy mi azt mondjuk: „Van hatóság (*szultán*).

— És milyen távolságra van tőletek?

— Tíznapos járásra.

— Vannak-e erődített városok a közeletekben?

Ők igennel válaszoltak és megemléstették Mílát, Szatífot és Bilizmát, és elmondták azt is, hogy azok [a települések] az ő vidékükön fekszenek. [A misszionárius] megkérdezte tőlük, van-e ott helytartója Észak-Afrika [Ifríqiyá] kormányzójának [a qairawáni emírnek], s ők azt válaszolták, hogy ott csupán olyan férfiak vannak, akik az egyes városok fölött maguk uralkodnak. Ők a kormányzó javára nem tesznek többet, mint hogy a szószékről a nevére mondják el az imát. Ekképpen ők a kormányzat iránti hódolatukban ugyancsak engedetlenek.

— Kötelesek vagytok-e nekik engedelmeskedni?

— Semmiképpen, inkább ők kedveskednek azoknak, akik közülünk hozzájuk mennek, mivel mi [erő]fölényben vagyunk velük szemben!

— Akkor hát ki uralkodik felettetek?

alláh volt a jámborabb, állhatatosabb egyéniség, bátyja, Abú-'Abbász inkább rosszindulatú, ármánykodó lelkületű és gyanakvó volt, még 'Ubaidalláh al-Mahdíval, az első fátimida uralkodóval szemben is, ami azután a két testvér bukását okozta: AN-NU'MĀN (5. jz.) 309–319. Vö. HALM (2. jz.) 148–156.

²⁵ AN-NU'MĀN (5. jz.) 31–32.

²⁶ A síita hitelveket Északkelet-Algériában a II/VIII. század közepe tájékán két, Keletről érkezett misszionárius terjesztette el. Lásd AN-NU'MĀN (5. jz.) 26–30. Vö. POONAWALA (9. jz.) 350.

— Nálunk mindenki maga rendelkezik önmaga felett! Nekünk valamennyi törzsünkben kiváló férfaink vannak, s vannak közöttünk olyanok, akik érdeklődnek kissé a tudományok iránt, és vannak közöttünk tanítók is, akikhez tanácsért fordulhatunk a vallás dolgaiban, s akiket vitás ügyekben döntőbíróknak kérünk fel. De ha a bírók ítéletet mondanak valakire, akkor az kötelezőnek tekinti azt a maga számára, amit kiróttak ellene, s amennyiben szembehelyezkednék [az ítélettel], a törzsi gyűlés (*dzsamá'a*) fellép ellene. Azt, amivel mi vagyonunkból tizedként (*usr*) vagy alamizsnaként (*zakát*) tartozunk, önszántunkból elhozzuk, s a közöttünk lévő szegényeknek adjuk!

— És emellett semmiféle hatalomnak nincsen befolyása rátok?

— Nem — mondták ők —, nincs!

— Mekkora a ti területetek?

— Ötnapi járóföld hosszában és háromnapi szélteben!

— És egyetlen törzs vagytok-e?

— A Kutáma berber név egyesít bennünket, de mi törzsekre, klánokra és nagycsaládokra oszlunk!

— Távol éltek-e egymástól?

— Nincsenek közöttünk nagy távolságok.

— Egyetértésben vagytok-e egymással?

— Nem, [olykor] hadakozunk egymással, de a viszályok után újra megegyezünk! Sokan közülünk békében élnek másokkal, de vannak akik háborúskodnak. Ez van nálunk szokásban!

— De ha idegen hatol be közétek, összekovácsol-e az titeket?

— Azt még senki sem kísérelte meg!

— És miért nem?

— Mert olyan sokan vagyunk, és földünk átjárhatatlan!

— Mennyien vagytok hát?

— Közülünk még senki, de másvalaki sem számolt meg bennünket soha, már amennyire mi tudjuk!

— Vannak-e lovaitok és fegyvereitek?

— Azok a mi legfontosabb vagyonunk és valamennyiünk büszkesége! Ezeket a dolgokat összegyűjtjük, mert szükségünk van rájuk az egymás közti háborúskodásban.²⁷

A misszionárius a beszélgetés során mindezeket és még egyebeket kérdezett meg tőlük, ezután pedig a társalgást az egyes városokra és törzsekre terelte át, s mindezeket úgy kérdezte meg tőlük, mintha különösebb ok nélkül, csupán a beszélgetés kedvéért vetette volna fel azokat. De mindent megtartott emlékezetében, és hagyta magát informálni arról, amit tudni akart, mert határozott várakozással és reménységgel volt irántuk. Eközben azoknak sejtelve sem volt arról, amit ő akar. Ők mind ebben csupán a társalgást látták. A misszionárius viszont elégedett volt mindazzal, amit hallott, és arra a meggyőződésre jutott, hogy velük eljuthat céljához.

Midőn Abú 'Abdalláh as-Sí'í megérkezett Egyiptomba, elmondta, hogy ott kíván maradni, és megélhetését iskolai tanítóként biztosítja majd. A Kutáma törzsbeli síiták viszont sürgették őt, hogy jöjjön velük a földjükre, és tanítson ott. Gazdag fizetséget ígértek neki. A misszionárius színleg ellenállt, de végül engedett a kérésüknek. 279/893 júniusának elején Abú 'Abdalláh as-Sí'í a Kutáma törzsnek a mai Kis-Kabília térségében lévő szállásterületére érkezett,²⁸ a Constantine-től nyugatra eső erdős vidékre. Társai versengtek a megtiszteltetésért, hogy a tudós férfiút maguk

²⁷ AN-NU'MĀN (5. jz.) 36.

²⁸ AN-NU'MĀN (5. jz.) 47.

közé befogadhasák. Ő pedig Íkdzsánt, az egyik hegyvidéki települést választotta lakhelyéül, a Banú Szaktán törzs szállását, amelyhez a síita zarándokok is tartoztak.²⁹

A misszió módszerei

Miután az iszmá'ili misszió megfelelő szervezettségi szintet ért el, rátermett propagandistái erőfeszítéseinek köszönhetően egyre növekvő számban szerzett híveket magának a széles tömegek körében. Az iszmá'ili propagandistákat számos tartományba küldték szét híveket szerezni, s ők a legkülönbözőbb társadalmi rétegeket próbálták meggyőzni. Kezdeti sikereiket elsősorban a kevésbé urbanizált környezetben aratták, mégpedig a kalifátus kormányzati központjaitól távol eső területeken. Szociális szempontból tekintve a korai iszmá'ili mozgalom az Abbászidák elnyomó uralmával, a kiváltságos városi rétegekkel és a központosított kormányzással szembeni tiltakozást testesítette meg. Miként arra már a kortárs szunnita szerzők és később a modern kutatók is rámutattak, az iszmá'ili mozgalom kezdeteitől fogva különös figyelmet fordított a szociális sérelmekre, az alsóbb néprétegeket ért méltánytalanságokra.³⁰

Az iszmá'ili hívek szociális összetétele régióról régióra változott, annak a ténynek ellenére is, hogy a korai iszmá'ilijja elsősorban a nem-urbánus környezetben hatott. Irakban a misszió főként Kúfa szawádjának falusi lakóit célozta meg tanításaival, ill. bizonyos mértékig a szomszédos törzsi népességet. Ebben a félig letelepült, félig beduin környezetben építette ki az iszmá'ilijja azt a szocioökonómikus rendszert, amely kezdetben sikereket mutatott fel. Bahrainban és Szíriában a beduin törzsek alkották a mozgalom derékhadát. Jemenben az iszmá'ilijját a hegyvidéki régió törzsi népessége támogatta. Később, Észak-Afrikában a misszió a Kutáma berber törzsek közösségeire épült. Perzsiában a misszió eredetileg a falusi népességet vette célba, s a Dzsibálvidék első misszionáriusai a Rajj környéki falvakra összpontosították tevékenységüket.³¹

A korai iszmá'iliknak voltak híveik a városokban is, érdekes módon a felsőbb rétegek körében. De miként a korábbi zandzs rabszolgafelkelés (254/869–270/883) esetében is történt, a városi szegény néprétegek nemigen csatlakoztak hozzájuk. Talán azért nem, mert nem értették meg, hogy az iszmá'ili misszionáriusok az ő érdekeiket is képviselik. Ez azzal a következménnyel járt, hogy a mozgalom nem tudott gyökeret verni a városokban. A korai iszmá'ilijja ezért mindenekelőtt a parasztok és a beduinok felé fordult, s az ő támogatásukra számított.

Miután a misszió Perzsiában korán felismerte, hogy a mozgalomnak nem sikerült széles körben párthíveket szereznie a hatalom elleni lázadásokhoz — miként ez

²⁹ AL-MUQADDASÍ (szerk. M. J. de Goeje): *Aḥsan at-taqāsīm*. Leiden 1906. 241, 4. *Madīnat Ik-ğān*; AN-NU'MĀN (5. jz.) 170, 3 szerint Íkdzsán még alig kétnapi járóföldre volt Constantine-tól.

³⁰ Lásd 'A. HAMDĀNĪ: „Evolution of the Organisational Structure of the Fāṭimī da'wa”, *Arabian Studies* III (1976) 96–97.

³¹ DAFTARY (8. jz.) 55–56.

az arab területeken is történt — új politikát folytatott. E politikának megfelelően, amelyet főleg Khurászában és Transzoxániában érvényesítettek, a misszionáriusok az uralkodó rétegek irányában fejtették ki tevékenységüket. Ezt jelzi többek között az a tény, hogy egy ottani emírt, aki maga is a helybeli előkelőségek közé tartozott, választottak meg a misszió északkelet-perzsiai fejének. Ámde annak ellenére, hogy a misszió számos magas méltóságot meg tudott nyerni ügyének, az új politika nem járt tartós politikai sikerrel, s a mozgalom az uralkodók megtérítése révén sem tudott egyetlen keleti tartományt sem megszerezni. Csupán Szind volt az a régió, ahol a korai misszió végül néhány évtizedig meg tudta vetni a lábát. Ott az iszmá'ilik, miután elismerték a Fátimidák fennhatóságát, megnyerték maguknak a helybeli uralkodót, és Multánt a fővárosukká tették.³²

A titoktartás

Az iszmá'ili források szerint, amikor az Észak-Afrikába érkezett misszionárius, 'Abú 'Abdalláh as-Sí'í első híveit feleskette:

... titoktartásra kötelezte őket, az ujját a szájukra helyezte.³³

Ez a jelzés nyomatékosan értésére adta az újonnan beavatottnak, hogy most már veszélyes titkot bíztak reá. A misszionárius úgy lépett fel, mint aki „Istenhez közel álló”, azaz „Isten kegyeltje” vagy „bizalmasa” (*walí Alláh*).³⁴ Ezt a megjelölést, amelyet az iszlámban elsősorban „szent életű” értelemben használnak, később valamennyi hívőre kiterjesztették, akiket a misszió megnyert magának. Ők valamennyien az „Isten kegyeltjei” (*aulijá' Alláh*) lettek és egyedüli „igazhívők” (*mu'minún*)³⁵ a beavatatlanok nagy tömegével ellentétben, akik csak „muszlimok” (*muszlimún*) maradtak, s bár követték az iszlám vallásjog „külső” (*zahir*) előírásait, nem ismerték annak „rejtett” (*bátin*) értelmét. Az „igazhívők” alkották a „hitközséget”, ők voltak a „hitestvérek” (*ikhwán*), és egymást is így szólították.³⁶

A leendő igazhívő felvétele a közösségbe a beszervezett kérésére történt. A beavatandó személy, „aki a választ várta” (*musztadzsi'b*), kérte meg a misszionáriust a beavatásra, aki magához hívta őt.³⁷ Az újonc felvétele „Isten kegyeltjei”, „a hitestvé-

³² AL-MUQADDASÍ (29. jz.) 481–482; Vö. DAFTARY (8. jz.) 93–94; 'A. HAMDĀNĪ: *The beginnings of the ismā'īlī da'wa in Northern India*. Kairó 1956. 3–6.

³³ AN-NU'MĀN (5. jz.) 42, 3.

³⁴ AṬ-ṬABARĪ (5. jz.) X/127, 6 említi mint az iraki misszionárius, Zakarijja titulását, de a bahrai-ni missziófőnök, al-Dzsannábí megnevezése is ez volt. Vö. W. MADELUNG: „Faṭimiden und Bahra-inqarmaṭen”, *Der Islam*, XXXIV (1959) 81.

³⁵ AN-NU'MĀN (5. jz.) 50, 53. 7, 123; „Kitāb al-Mahdī ilā nāhiyat bil-Yaman”, in Ḥ. F. AL-HAMDĀNĪ: *On the Genealogy of Fatimid Caliphs*. Kairó 1958. Arab szöveg: 11, 12.

³⁶ „Yā aḥbānā”: AN-NU'MĀN (5. jz.) 52, 11.

³⁷ AN-NU'MĀN (5. jz.) 212: *sa'alahu d-da'wata fa-da'uhu*.

rek” közé azzal a „fogadalommal” (*‘ahd*) történt meg, amelyet a misszionárius tétett le vele.³⁸ Ezzel elkötelezte őt a misszióknak, s a következőt mondta neki:

Mindent tarts titokban, amit hallani fogsz, és amit már hallottál, amit tudsz, s amit tudni fogsz, amit már átéltél, s amit tapasztalni fogsz általam őt illetően, aki az igazság urának (*száhib al-haqq*) érdekében a városban székel.

Ezután beavatandó részletekbe menően felelködött az iszlám összes parancsolatának és előírásának betartására.³⁹

Az iszmá'ili hitvallás részleteit a beavatandó személynek persze nem kellett ismernie, a titoktartás viszont kötelezettsége és a rejtőző imám iránti engedelmessége a misszió titkaiba történő beavatás feltétele volt. Ez a titoktartás volt a beavatott megkülönböztető jegye, egyúttal a beavatatlanok kíváncsiságának és fantáziálásának a tárgya is. Amit Abú 'Abdalláh az észak-afrikai Íkdzsánban tett, az a berber Kutáma törzs más falvaiban alkalmat szolgáltatott a szóbeszédre és híresztelésre.

Az emberek mesélték egymásnak, hogy ő valami titokzatos ügyre hív fel, amelyről senki sem tudott semmit. Midőn valaki csatlakozott a misszióhoz, arról a legcsekélyebb [részlettel] sem szólgált. Még akkor sem, ha a legjobb ismerőse, a legközvetlenebb rokona vagy a legkedvesebb barátja firtatta is, hogy miféle ügy iránt kötelezte el magát, s mit tanítottak ott neki. Csupán azt válaszolta:

— Menj oda, s akkor bizonyosságot találsz!⁴⁰

Ez az rendkívüli titokzatosság persze mindenféle híresztelésre és gyanakvásra adott okot a kívüállók körében. A korai 3/9. századi muszlim szerzők megalkották saját mítoszait az iszmá'ilikról, főleg az iszmá'ili mozgalom eredetéről és céljairól, de a szervezés módszereiről is. Elsősorban a szunnita hitvitázók — akik általában tájékozatlanok voltak a síita mozgalom belső megosztottságáról — írtak minden más muszlim közösségnél több polemikus értekezést az iszmá'ilik ellen. Az iszmá'iliját olyan rejtélyes szektaként mutatták be, amelynek alapítói kétes eredetűek, fokozatos beavatási szertartásai vallásellenességhez és antinómiához vezetnek. Ezt az általuk kitalált „fekete legendát” a középkori muszlim szerzők és a muszlim társadalom egymást követő nemzedékei azután hiteles leírásaként fogadták el és adták tovább.⁴¹ A muszlim hitvitázók iszmá'ili-ellenes „fekete legendája” és a muszlim társadalom iszmá'ikkal szembeni általános ellenszenvé később hozzájárult az európai kereszteseknek a nizári iszmá'ilikról szóló fantasztikus történetei, az „aszasinlegendák” létrejöttéhez. Idővel ezek az ellenséges és képzelet szülte keleti és későbbi nyugati források szolgáltatták az alapot a XX. századi orientalisták iszmá'ili tanulmányaihoz. Ily módon az iszmá'ilikat egészen napjainkig szinte kizárólag az ellenfeleik által összegyűjtött, sőt gyakran kitalált bizonyítékok alapján tanulmányozták és értékel-

³⁸ A szokásos kifejezés: 'feleskette' vagy 'esküt vett tőle' (*aḥada 'alaihi al-'ahd*), illetve 'be lett avatva' (*huwa maḥūdan 'alaihi*).

³⁹ Aḥū Muḥsin közlése: AN-NUWAIŘI (14. jz.) XXV/217–220,2.

⁴⁰ AN-NU'MÁN (5. jz.) 52.

⁴¹ A középkori muszlimok és nyugatiak iszmá'iliellenes írásairól és az európai keletkutatás velük kapcsolatos állásfoglalásáról lásd DAFTARY (8. jz.) 24–32.

ték, s ezek az európai tudományosságra a közelmúltig nagy befolyással voltak. Az iszmá'ilik tudományos értékelésére ténylegesen addig kellett várni, amíg nagyobb számú iszmá'ili szöveget a közelmúltban fel nem fedeztek, és fel nem dolgoztak.

Maguk az iszmá'ilik viszont nem segítették ügyüket azzal, hogy írásaikat rejtegették és elzárkóztak hitelveiknek a be nem avatottak számára történő feltárásától. Az úgynevezett „Bánásmód könyvében” (*Kitáb asz-szijászát*), illetve a „Legfelső beavatás könyvében” (*Kitáb al-balágh*), amelyet az iszmá'ilik ellenfelei terjesztettek, azt állították róluk, hogy a befogadott kilenc beavatási fokozaton át jutott el a végső hittitokig, az ateizmusig.⁴² De miként ez az állítólagos cél, úgy a beavatás különböző fokozatai is csupán az ellenfelek fantáziájában léteztek. Maguk az iszmá'ilik erről semmit sem tudtak. A misszionárius lépésről-lépésre oktatta a kezdőt, s az eskütétel után elvileg az igazság feltárása már nyitva állt előtte. Aki magát a teljes titoktartásra elkötelezte, már részt vehetett a misszionárius tanító összejövetelein (*madzsálsiz*).⁴³

A beavatás

Arról, hogy miként zajlott le a beavatás, részletes leírást kaphatunk az egyik legrégebbi, „A mester és a tanítvány” (*al-'álim wa l-ghulám*) című iszmá'ili munkából, melyet a jemeni misszióvezető, Ibn Hausab (h. 302/914) vagy a fia, Dzsa'far ibn Manszúr al-Jaman (h. 346/957) írhatott. A kerettörténet arról szól, hogy egy vándorló propagátor érkezik egy helységbe, és ott kapcsolatba kerül egy csoporttal, melynek tagjai vallási kérdésekről vitatkoznak. Szeme azonnal megakad egy jó módú családból származó, eszes ifjún, és beszélgetésbe elegyedik vele. Ahogy az máskor is történt, a misszionárius kíváncsivá tette a fiút, aki követte őt, és kérte, tanítsa még. A misszionárius titoktartási fogadalomra kötelezte, majd bevezette őt a titkos tanítás alapismereteibe. Elmagyarázta neki az iszmá'ili kozmológiát és az ezzel összefüggő szám-elméleteket, melyek főként a hetes és tizenkettes számokhoz kapcsolódtak. Azután kifejtette neki az „Irgalmas és Könyörületes Isten” (*ar-rahmán ar-rahím*) kifejezés titkos értelmét, főként pedig az iszlám vallási törvény (*sarí'a*) külső (*záhir*), szó szerinti, valamint belső (*bátin*), titkos értelme közti különbséget, majd azt is felfedte előtte, hogy vannak olyanok, akik rendelkeznek az utóbbi ismeretével. A fiú mohón szívta magába az ismereteket, de mindez nem volt elég neki. Tudni akarta, kinek a kezében van a Paradicsom kulcsa, s arra vágyott, hogy megtudja, amit a misszionárius még a tanítás kezdetén megígért neki: ki az „igazság ura” (*száhib al-haqq*), ki az összes muszlim legfőbb törvényes feje, és végül ki az ő jelenlegi „megbízottja” (*wakil*). De az utóbbi felfedésére a misszionárius maga sem volt fel-

⁴² Az iszmá'ili-ellenes hamis írások rekonstruálását és vizsgálatát lásd S. M. STERN: „The Book of the Highest Initiation and other Anti-Ismá'ili Travesties”, in UÓ: *Studies in Early Ismá'ilism*. Jeruzsálem — Leiden 1983. 56–83.

⁴³ A hűségsküről és annak formájáról lásd H. HALM: „The Isma'ili Oath of Allegiance [‘ahd] and the ‘Sessions of Wisdom’ [mağālis al-ḥikma] in Fatimid Times”, in F. DAFTARY (szerk.): *Medieval Isma'ili History and Thought*. Cambridge 1996. 91–115.

hatalmazva. Először meg kellett kérdeznie előljáróját. A „Öreg” (*Sajkh*) vagy „Mester” maga elé hozatta a fiút, s mindenekelőtt elmagyarázta neki a jogait és a kötelességeit. A következő reggelen az ifjú újból bebocsátást nyert, és a következő formális rituális kérdéseket tették fel neki, illetve az alábbi beszélgetést folytatták vele.⁴⁴

- SEJK Ifjú, egy utazó barát kitüntet, egy elszánt látogató pedig életben tart téged.
Hogy hívnak?
- FIÚ Isten szolgájója, Isten szolgájának a fia [„ez és ez” vagyok].
- SEJK Ez a szokásos napi munkád? Már hallottunk rólad. Szabad vagy-e vagy rabszolga?
- FIÚ Szabad vagyok, Isten szolgájának a fia.
- SEJK Ki szabadított meg a rabszolgaságtól, hogy immár szabad ember lettél?
- FIÚ [Kezével a tanítóra mutat, aki őt a misszióba hívta]. E bölcs férfiú szabadított fel engem!
- SEJK Mit gondolsz, ha ő maga nem volna szabad és úr sem volna, akkor szabaddá tehetne-e téged?
- FIÚ Nem, nem tehetné!
- SEJK Hát akkor hogy hívnak Téged valójában?
- FIÚ (*Lesütött szemmel áll, képtelen választ adni.*)
- SEJK Ifjú, miként lehet valami ismert, aminek még neve nincs, még akkor is, ha az egy újszülött csecsemő ?
- FIÚ Tehát én számodra [most] születtem, adj hát Te nekem nevet!
- SEJK Ez megtörténik majd hét nap elteltével!
- FIÚ Miért [van ez] a hétnapos halasztás?
- SEJK Az újszülött kedvéért!
- FIÚ És ha az újszülött a hét nap letelte előtt meghal?
- SEJK Ez nem történhet meg vele. Nevet utána kap.
- FIÚ Az enyém lesz a név, melyet nekem adsz?
- SEJK Ha a szolgája leszel!⁴⁵
- FIÚ Mit jelentsen ez?
- SEJK A te neved ezentúl Uradé, te pedig az ő szolgája vagy. De ne lépd túl az illendőség határát! Most pedig menj, [s várj] a megjelölt napig!

A hétnapos időtartam elteltével a jelölt, miután rituálisan megmosakodott és tiszta ruhát öltött magára, újra megjelent az „Öreg” előtt és ekkor tőle olyan dolgot tudott meg, „amiket a toll nem képes visszaadni és a képzelet ereje sem tud felfogni”. Ez a közlés persze nem árulja el, miről is van itt szó. Feltételezhető azonban: még ha fel is fedték a beavatott előtt a Mahdí létének testet öltött „bizonyosságát” (*huddzsa*), az ő „helytartóját”, annak személyazonosságát és tartózkodási helyét nem tárták fel előtte. Abú 'Abdalláh as-Sí'í, az észak-afrikai misszionárius az alábbi szavakkal fordult a Kutáma törzsbeli berberekhez:

⁴⁴ J. W. MORRIS (szerk. és ford.): *The Master and the Disciple*. London 2001. Arab szöveg: 45–48; fordítása: 118–119; M. ĠĀLIB in *Arba' kutub haqqāniyya*. Bejrút 1983. 45; kivonatos angol fordítása: W. IVANOW: *Studies in Early Persian Ismailis*. Bombay 1955. 76. Vö. H. HALM (2. jz.) 50–51; H. HALM: *The Fatimids and their Traditions of Learning*. London 1997. 22–23.

⁴⁵ HALM (2. jz.) 51, 382 szerinti olvasata: *idā yakūnu ma'būdan (laka)*. IVANOW (44. jz.) 77, 1. jz. eltérő olvasatot közöl: *idān takun ma'būdan*.

Szólítlak titeket Istenhez, az Irgalmashoz, a Könyörületeshez, az ő Könyvéhez, s a Prófétája ivadékaiból [származó], „[Isten által] a helyes úton vezetett imámhoz” (*al-imám al-mahdí*)⁴⁶

A misszió terjeszkedése és berendezkedése

A misszió kezdetben kiválasztott személyek és közeli rokonságuk körében hatott, de később az egész klánt vagy falut befolyása alá vonta, majd idővel a környező területeket is. Ekkor a misszióvezető tanítás céljából más propagandistákat küldött ki, ő pedig egy olyan regionális hálózat szervezője lett, amit saját maga ellenőrzött. Ezt a regionális hálózatot az iszmá'ili szóhasználatban a „sziget” (*dzsazíra*) elnevezéssel illették.

Időközben a propagátorok nem csupán a tanításokat terjesztették el a saját körzetükben, hanem adókat is szedtek. Az adózással a hívek elkötelezték magukat a Mahdínak. A Mahdí nevében összegyűjtött adóknak persze csak egy része maradt a „szigeten”, a maradék Szalamijjába, a központi főhadiszállásra került. A közösségek vezetői Irakban, Jemenben és Észak-Afrikában, valamint Bahrainban, Iránban, Egyiptomban és Szindben állandó összeköttetésben maradtak a „Nagymesterrel”. A hírek eljuttatására postagalambokat használtak.⁴⁷ A központ és a „szigetek” között ide-oda titkos futárokat is alkalmaztak. Szalamijja és Egyiptom között hírnökök segítségével érintkeztek, Abú 'Abdalláh as-Sí'í Kutáma földjéről pedig levelezéssel tartotta fenn a kapcsolatot a „Nagymesterrel”.

267/881-ben Ibn Hausab misszionárius Kúfából Jemenbe ment, s magát gyapotkereskedőnek álcázva eljutott Adenba, majd átköltözött egy Szanától északnyugatra található településre, ahol a Banú Múszá klánja befogadta, s csatlakozott is a misszióhoz. Hatékony propagandája nyomán néhány év alatt:

... a misszió elterjedt, és nyíltan megmutatkozott (*zahara amrubu*) Jemenben. Abú l-Qászim [Ibn Hausab] engedélyt kért [a központtól] arra, hogy hadba léphessen, s azt megadták neki. Ekkor erődítményt épített a Lá'a környéki hegyekben, felfegyverzett egy csapatot, és településeket hódított meg Jemenben.⁴⁸

Ezzel a lépéssel 271/885 körül⁴⁹ az idő megérett arra, hogy a rejtőző Mahdí hívei zászlót bontsanak, és fegyverrel a kézben szembeszálljanak az abbászida hatalommal. Hamarosan hasonló „menhelyeket” (*dár al-hidzsra*) hoztak létre a misszió többi „szigetén” is. Ezek az ellenséges terület közepén elhelyezkedő, erődített támaszpontok a várva-várt Mahdí nevében folytatott nyílt fellépés központjaiként szolgáltak.

Az iszmá'ili misszió előrelépését, újabb fejlődési szakaszát jelezte a „menhelyek” (*dár al-hidzsra*) létrehozása. Ezek az ellenséges terület közepén elhelyezkedő, erődített támaszpontok a várva-várt Mahdí nevében folytatott nyílt fellépés központjai-

⁴⁶ AN-NU'MĀN (5. jz.) 58, 8.

⁴⁷ AL-YAMĀNĪ (23. jz.) 110, 3.

⁴⁸ AN-NU'MĀN (5. jz.) 18, 1–3.

⁴⁹ IBN MÁLIK AL-ĤAMMĀDĪ: „Kašf asrār al-bāṭiniyya”, in S. ZAKKĀR (szerk.): *Aḥbār al-qarāmiṭa*. Bejrút 1971 (bővített kiadás: Damaszkusz 1982) 205, 4 szerint az erődöt az abbászida kormányzó, a szanái ya'furida emír halála (272/885–886) után két évvel építették.

ként szolgáltak. Az elnevezés a „hidzsrát”, Mohamed prófétának a pogány Mekkából Medinába történt emigrációját idézi fel. Ezzel függött össze a korai iszlám közösség születése, amely azután hamarosan megkezdte a katonai terjeszkedését. Miként a Próféta egykor maroknyi hívével elhagyta a romlott Mekkát, s aztán a „száműzésben” újrakezdte misszióját, úgy hagyták el az iszmá'ili misszió hívei, az „igazhívók” vagy „Isten kegyeltjei” az újra hitelenné lett muszlimok megromlott közösségét, hogy a „menhelyen” elkezdjék egy alapjaiban megújított muszlim közösség felépítését. Miként azok a hívek, akik Mohamedet a száműzésben Medinába követték, úgy „Isten kegyeltjei” is, akik falvaikat elhagyták és a misszióvezetőnél találtak otthonra, önmagukat „száműzötteknek” (*muhádzsirín*) hívták; azokat pedig, akik a misszióhoz csatlakoztak, de falvaikban maradtak, Mohamed medinai híveihez hasonlóan „segítőknak” (*anszár*) nevezték.⁵⁰

287/900-ban az iszmá'ili misszió már nem csak a misszionáriusok, az ügynökök hálózatával, valamint a titkos gyülekezetek egész sorával rendelkezett, hanem négy fegyveres erővel is. Ezek közül három — Jemenben, Kabíliában és Bahrainban — a kalifátus megközelíthetetlen és nehezen ellenőrizhető peremvidékein, a hegyekben vagy a sivatagban volt található. A negyedik pedig — a Hamdán Qarmat és 'Abdán által Kúfa szawádjában létrehozott közösség — Irak kellős közepén, csupán egynapi járóföldre esett a fővárostól, Bagdadtól.⁵¹ A hűséges hívek ezrei jól szervezett, pénzzel, fegyverrel ellátott, s megerősített erődítményekben már csak a rejtőző imám, az eljövendő Mahdí, Muhammad ibn Iszmá'íl megígért feltűnésére vártak, illetve arra, hogy ő ad majd jelt az általános támadásra.

⁵⁰ IBN HIŠÁM (szerk. M. as-Saqqā et al.): *As-Sīrat an-nabawīyya*. Kairó 1936. II/150–153. Vö. POONAWALA (9. jz.) 351.

⁵¹ HALM (3. jz.) 134.